

RAIJA SARASTI-WILENIUS

Loistavan kansankielen jäljillä

Dante Alighieri, *Kansankielestä. De vulgari eloquentia*. Suomennos ja selitykset Päivi Mehtonen ja Jaana Vaahtera. Faros, Turku 2021. 350 s.

Dante Alighieri (1265–1321), italiantielisen *Divina commedian* runoilija, kirjoitti latinankielisen teoksen *De vulgari eloquentia* vuosina 1304–1305, pian sen jälkeen, kun hänelle oli vuonna 1302 langetettu kuolemantuomio ja maastakarkoitus puolueriitojen repimästä syntymäkaupungistaan Firenzestä. Teos on ensimmäinen latinankielinen italian kieltä ja italiantielistä runoutta latinan ja muiden romaanisten kielten rinnalla tarkasteleva tutkimus, ja sillä oli merkittävä vaikutus seuraavien vuosisatojen kielikysymyksiä koskevalle keskustelulle. Latinankielisenä se tavoitti oppineiden yhteisön laajalti myös Alppien toispuoleisessa Euroopassa. Monipuolinen teos sisältää kielen ja runouden tarkastelun ohella oppikirjamaista tietoa säkeiden laadinnasta ja kirjallisuuskritiikkiä. *De vulgari eloquentia* on ilmestynyt ensi kertaa suomeksi nyt, kun Danten kuolemasta on kulunut 700 vuotta. Päivi Mehtosen ja Jaana Vaahteran laatima kaksikielinen editio, joka on varustettu johdannolla, runsailla alaviitteillä ja huolellisella selitysosalla, on syväsukelus keskiajan kulttuuriseen ja aatteelliseen maailmaan.

Suppea johdantoluku taustoittaa Danten miljöötä ja tekstiä rikkaasti ja mielenkiintoa herättävästi. Tekijät ovat joutuneet suomennostyössään monien pulmallisten valintojen eteen. Jo tutkielman otsikossa esiintyvä latinankielinen termi *eloquentia*, joka käännetään yleensä ’kaunopuheisuus’, on edellyttänyt tarkkaa harkintaa. Tekijät päätyvät ratkaisuun olla käyttämättä suomennoksen otsikossa tätä ilmaisua, joka nykylukijan korvissa saa helposti vääränsuuntaisen merkityksen.

Sen sijaan muualla tekstissä sana suomennetaan kaunopuheisuudeksi. Johdantoluvussa esitellään otsikon lisäksi myös muutamien muiden Danten tekstille keskeisten käsitteiden, kuten *locutio*, *ydioma*, *cantio*, merkityssisältöjä ja valittuja suomennoksia.

Mirko Tavonin edition (2011) mukainen latinankielinen alkuteksti ja suomennos etenevät rinnakkaisesti vastakkaisilla sivuilla helposti seurattavalla tavalla. Teoksen kahdesta kirjasta ensimmäinen tutkii kielen syntyä, olemusta, leviämistä ja käyttöä Euroopassa. Danten aikaisyyhteisö käytti kahta kieltä eri yhteyksissä (*diglossia*), toisaalta luonnollista italian murretta, joka äidinkielenä omaksuttiin jäljittelemisen avulla, ja toisaalta latinaa, joka ei ollut enää kenenkään äidinkieli vaan opittiin koulutuksen kautta. Danten mukaan kansankielellä oli alati muuttavana ja variaatioita luovana latinaa jalompi luonne. Latina puolestaan oli yhteinen kulttuurinen väline, jonka muuttumattomuus perustui sille tietoisesti kehitettyyn normistoon (*gramatica*). Danten visiossa myös

kansankieli saattoi tulevaisuudessa edustaa *gramaticaa*. Kielen syntyä tarkastellessaan Dante pohtii sitä, kuka ihminen puhui ensimmäisenä, missä ja millä kielellä. Koska Eeva ei naisena tullut kysymykseen, ensimmäisen puhujan täytyi olla Aadam. Paikka riippui siitä, puhallettiinko henki ihmiseen paratiisissa vai sen ulkopuolella. Baabelin tornin rakentamiseen saakka heprea oli ainoa kieli, ja sen sortumista seurannut hajaannus synnytti Euroopan kolme alkuperäistä kieltä (*ydioma*). Niistä muodostui omia kieliryhmiä, jotka edelleen jakautuivat Danten ajan kansankieliksi (*vulgare*).

Danten huomio kiinnittyy ryhmään, josta sai alkunsa kolme merkittävää kansalliskieltä: *oc* (katalaani, oksitaani), *oïl* (Pohjois-Ranskan kieli) ja *sì* (italia). Näistä italia on Danten mukaan arvokkain. Valtiollisesti ja kielellisesti hajanaisella alueella Dante tunnistaa neljätoista eri kansankieltä, joiden sisällä oli vielä useita variantteja. Hän kuljettaa lukijaa pitkin Italian karttaa arvioiden eri murteita ja niillä laadittua runoutta välillä myös poliittisista lähtökohdista käsin. Esimerkiksi Rooman kansankieltä hän kuvaa keksimällään adjektiivilla ’murheellisen surkea’ (*tristiloquium*) tylyn arvion kohdistuessa paavi Bonifatius VIII:een, jolla oletettavasti oli rooli Dantelle langetetussa tuomiossa. Danten oman isänmaan, Firenzen kaupunkivaltion, kieli ei vie sekään voittoa paremmuudesta. Ihanteellisen kielen etsiminen on hyväntuoksuisen pantterin metsästästä; vaikka pantteria ei näy missään, sen tuoksu tuntuu kaikkialla. Vertauskuva laajenee parhaimman kansankielen etsimisestä Jumalaan tai Kristukseen, joiden symbolina hyväntuoksuinen pantteri

”Danten teoksen merkitys on perustunut erityisesti kansankielen kuvaukseen, Italian kielelliseen kartoitukseen ja latinankielisen ars poetica -tradition siirtämiseen kansankieliseen runousoppiin.”

myös esiintyy keskiajalla. Maantieteellis-kielellinen katsaus ei tuota vastausta, sen sijaan järjen avulla skolastisesti päätellen Dante päätyy lopulta ratkaisuun: paras kansankieli on sellainen, mikä ”kuuluu kaikille Italian kaupungeille mutta ei kuitenkaan näytä olevan kenenkään oma”. Sellaista loistavaa *vulgare*a edustaa hänen itsensä kaltaisten Italian parhaimpien oppineiden käyttämä runouden kieli. Ratkaisu ilmentää hyvin runouden keskeistä asemaa keskiajan oppineessa kulttuurissa.

Teoksen toinen kirja tarkastelee kansankielistä lyriikkaa. Danten tarkoituksena oli laatia runousoppi, joka soveltuisi kansankieliseen runouteen ja korvaisi Horatiuksen *Ars poetican*. Skolastista esitystapaa värittävät runosäkeiden sitaattit, joilla Dante havainnollistaa lyriikan muotoja ja rakenteita. Arvokkuuden (*dignitas*) ja sopivuuden käsitteet ovat keskeisiä hänen pohtiessaan muun muassa sitä, minkälaiset aiheet ja sanat ovat parhaan tyylin ja parhaan kansankielen arvoisia. Kansankielen ja *grammatican* ero heijastuu kansan- ja latinankieliseen runouteen; sääntöjen kahleista vapaille kansankielisille eli vernakulaareille runoille on leimallista sattumanvaraisuus (*casus*). Samoin kuin loistava kansankieli saattoi pyrkiä kohti *grammaticaa*, kansankielinen runous saattoi suuntautua kohti omaa runousoppiaan. Kolmesta Danten erottamasta runouden lajista teos käsittelee vain korkeinta lajia, traagista tyyliä edustavaa *canzonea* (*cantio*). Kaksi muuta, ballata (tanssilaulu) ja so-

netti, jäävät vain maininnan varaan, sillä tutkielma keskeytyy *canzonon* tekniikoiden käsittelyn yhteydessä, kun Dante alkaa esitellä metriikkaa ja runomittojen soveltumista aiheisiin.

Suomennos on huolellinen ja ilmeikäs. Selitysosien tieteellinen taustoitus haaroittuu laajalle keskiaikaiseen kirjalliseen kulttuuriin, retoriikkaan, filosofiaan, 1300-luvun alun uskonnolliseen ja tieteelliseen ajatusmaailmaan, Danten käyttämiin lähteisiin ja kirjalliseen työskentelyyn. Tekijät käyvät perusteellisella otteella kiinni Danten vaikeaselkoi- simpiinkin käsitteisiin, mistä esimerkkinä mainittakoon kansankieltä luonnehtivien ominaisuuksien tai runouden *dignitas*-käsitteen analyysit. Tekijöiden huolellinen työ ja laaja perehtyneisyys ilmenevät runsaina alaviiteinä sekä editio- että selitysosassa. Lukijalle ei kaikin osin selviä, minkä kriteerien perusteella tekstiosaan liitetyt alaviitteet on jyvitetty alkutekstin ja suomennoksen kesken, ja molempien tekstien viitteiden seuraaminen tekee lukemisesta hieman levottoman tuntuista. Tärkeintä on kuitenkin se, että tarkentavia ja täydentäviä alaviitteitä on laadittu kiitettävissä määrin, sillä ne avaavat tekstiä ymmärtävämmäksi ja auttavat yksittäisistä seikoista kiinnostuneita relevantin tiedon äärelle. Teokseen sisältyy myös luettelo Danten mainitsemista antiikin ja keskiajan kirjoittajista lyhyine esittelyineen sekä kirjallisuusluettelo ja henkilöhakemisto. Tekijöiden erinomainen työ huomiotiin ansaitusti kesällä 2021 Ennio Flaiano -palkinnolla, joka

myönnetään Italian kieltä ja kulttuuria tunnetuksi tekeville teoksille.

Danten teoksen merkitys on perustunut erityisesti kansankielen kuvaukseen, Italian kielelliseen kartoitukseen ja latinankielisen *ars poetica* -tradition siirtämiseen kansankieliseen runousoppiin. Teos oli varhainen puheenvuoro kieltä koskevalle keskustelulle (*questione della lingua*), joka velloi Italiassa kii- vaana Danten kuolemaa seuranneina aikoina. Kansalliskielet alkoivat vahvistaa otettaan ajankohtana, jolloin renessanssihumanistit ryhtyivät toiminnallaan pönkittämään latinan etuoikeutetun aseman palauttamista. Danten loistavan kansankielen ajatukselle vastakkaisesti Francesco Petrarca (1304–74) vakuutti latinan paremmuutta. Monet Italian seuraavien humanistisukupolvien keskeiset edustajat liittivät äänensä debattiin, joka koski osin itse kansankieliä, osin niiden ja latinan välistä suhdetta. Danten vaikutus nousee vahvasti esiin muun muassa Firenzessä 1400-luvun alkupuoliskolla käydyssä vilkkaassa keskustelussa Leonardo Brunin (n. 1370–1444) puolustaessa firenzelaisten kieltä puhtaana ja ilmaisuvoimaisena runouden kielenä. Hänen humanistisessa ohjelmassaan vernakulaari esiintyi itseoikeutetusti latinan rinnalla. Humanistien virvoittaman uuslatinan ja vernakulaarien suhde on ollut yksi renessanssitutkimuksen kompleksisimmista kysymyksistä. Vastakkainasettelun sijaan viimeaikainen tutkimus on keskittynyt niiden dynaamiseen rinnakkaiseloon ja keskinäiseen vaikutukseen.